

ნინო მაზიაშვილი
ეკონომიკის დოქტორი,
ახალი უმაღლესი სასწავლებელი-ნიუენის
ასოცირებული პროფესორი

ტურიზმის ინოვაციური პოტენციალის განვითარების ხელშეწყობა საქართველოში

ანოტაცია

საქართველოში ტურიზმის განვითარების ტემპი კიდევ უფრო დაჩქარდა, ის ერთ-ერთი პრიორიტეტული სფეროა და შემოსავლების ზრდის წყაროა. ბოლო წლებში, რადგან ქვეყანაში იყო შესაბამისი გეოგრაფიულ-ბუნებრივი-ისტორიულ-კულტურული ტრადიციები, დაიწყო ტურიზმის ახალი სახეობების განვითარება. აქ მატერიალური კულტურის 1 200-ზე მეტი ძეგლია ეს ქვეყანას მოუტანს დიდ შერბილებას მექანიზმს, ეკონომიკურ მოგებას. ქვეყანაში ვითარდება ტურიზმის სხვა ინოვაციური სახეებიც. კერძოდ: გასტრონომიული ანუ კულინარიული ტურიზმი. სრულიად ახალი სახეობაა იგი საქართველოში და მისით დაინტერესებული არიან ის ადამიანები, რომლებიც ყველგან წავლენ თავიანთი გასტრონომიული ინტერესების გასაფართოვებლად. ასეთივე მნიშვნელოვანია აგროტურიზმი - ტურიზმის ინდუსტრიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სექტორი. იგი ქმნის ტურისტულ პროდუქტს სასოფლო ადგილებში, ბუნებრივი, კულტურულ-ისტორიული და სხვა რესურსების გამოყენებით. კიდევ ეკოტურიზმი, რომელიც ველურ ბუნებასთან ურთიერთობაა. ტურიზმის ეს სახეობა ხელს უწყობს ბუნების მოვლას იგი არის შერბილების მექანიზმი, დაცული ტერიტორიებისა და რეგიონების მოსახლეობის ეკონომიკური შემოსავლების ზრდისთვის. საერთაშორისო ტურიზმის დაახლოებით 15-20% ეკოტურიზმს განეკუთვნება. ეკოტურიზმისა და ბუნებრივი მრავალფეროვნების დაცვა უნდა იყოს ქვეყნის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საქმიანობა. ეკოტურიზმს ოთხი მთავარი ქვაკუთხედი გააჩნია: განვითარების მდგრადობა, ეკონომიკური სარგებლიანობა ადგილობრივი მოსახლეობისთვის, ადგილობრივი კულტურის ინტეგრაცია, საგანმანათლებლო კომპონენტი.

ასეთივე დიდი პოპულარობით სარგებლობს სათამაშო ბიზნესი. საქართველოს ქალაქებში, მათ შორის, ბათუმში. აზარტის მოყვარულ ტურისტებს საქართველო სთავაზობს კაზინოების ფართო არჩევანს. საქართველოში ასევე მნიშვნელოვანია საქმიანი ტურიზმი, რომელიც გულისხმობს სხვადასხვა სახის გამოფენებისა და კონფერენციების ჩატარებას. მისი გეოპოლიტიკური მდებარეობა, სატრანზიტო ფუნქცია ევროპასა და აზიას შორის, უნიკალური შანსია ქვეყანაში MICE ინდუსტრიის - საერთაშორისო სიმპოზიუმების, კონგრესების, კონფერენციების და საქმიანი შეხვედრების განვითარებისათვის. მდიდარი ისტორიული და კულტურული მემკვიდრეობა, უნიკალური კლიმატი, ულამაზესი ბუნება, საშუალებას იძლევა საქმიანი მოგზაურობებისას ბიზნესისა და დასვენების შერწყმისათვის.

ამრიგად, უნდა გააქტიურდეს მუშაობა საერთაშორისო ტურიზმის მოთხოვნების შესაბამისად, რომ ქვეყნის ცალკეულ რეგიონში სტანდარტების დაცვით მოხდეს ტურიზმის განვითარება, რადგან გეოპოლიტიკური მდებარეობითა და არსებული ბუნებრივი, ისტორიული თუ კულტურული რესურსებით ტურიზმის განვითარების უდიდესი შესაძლებლობაა. „ევრაზიის ხიდისა“ და „აბრეშუმის დიდი გზის“ სივრცე ტურიზმის

განვითარების ბრწყინვალე პერსპექტივას სახავს. საქართველოში არსებული ტურიზმის ინოვაციური პოტენციალის მონაცემთა შეფასების სტატისტიკა, ძველ მონაცემთა ბაზებზეა დაყრდნობილი. აგრეთვე, არ არსებობს რეალურად ქვეყანაში ტურიზმის პოტენციალის რაოდენობრივი თუ ხარისხობრივი მაჩვენებლების ზუსტი მონაცემები, რის გამოც ვერ ვახერხებთ სხვადასხვა ტიპის ინოვაციების გაანალიზება – შეფასებას. თუმცა უცხოელი ექსპერტების აზრით, საქართველოს მხოლოდ მოზიდვა კი არა პოტენციალის გაზრდის დიდი შესაძლებლობა გააჩნია. ამისათვის საჭიროა: 1.ქვეყანაში სამეცნიერო კვლევა–განვითარების სამუშაოების განხორციელება, შესაბამის მონაცემთა ახალი ბაზის შექმნა და მათი ოპტიმალური გამოყენება, რადგან შევძლოთ ინოვაციური პოტენციალის ზრდა, რომ კედო და საჯარო სექტორმა ურთიერთთანამშრომლობით შეძლონ ინოვაციური ტურისტული პოტენციალის სრულყოფილად ათვისება.

საკვანძო სიტყვები: ინოვაციური ტურიზმი, სამთო ტურიზმი, გასტრონომიული ტურიზმი, საცხენოსნო ტურიზმი.

ტურიზმის ინოვაციური პოტენციალის განვითარების ხელშეწყობა საქართველოში

საქართველოში 1990-იანი წლებიდან ტურისტული მომსახურების ბაზარზე დაიწყო კონკურენციის მკვეთრი ზრდა. უცხოურმა ფირმებმა ამომწურავი ინფორმაცია მიაწოდეს კლიენტებს საქართველოს ტურისტული პოტენციალის შესახებ. საქართველოში დაიწყო ტურიზმის განვითარება დაჩქარებული ტემპით. თუმცა მის მდგრად განვითარებას აფერხებდა, ეკონომიკური არასტაბილურობა, პროფესიონალების დეფიციტი, მიუხედავად ამისა, ის მაინც რჩება მოთხოვნად და კონკურენტუნარიან ქვეყანად.

ტურიზმი საქართველოში ერთ-ერთი პრიორიტეტული სფერო და შემოსავლების ზრდის წყაროა. მისი გეოგრაფიული მდებარეობა, ევროპისა და აზიის, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ცივილიზაციების ერთმანეთთან დამაკავშირებელი. აგრეთვე, მისი შავიზღვისპირა მდებარეობა აძლევს უპირატესობას ანიჭებს სხვა სახელმწიფოებთან შედარებით.

ბოლო წლებში საქართველოში დაიწყო ტურიზმის ახალი სახეობების განვითარება, რადგან ქვეყანაში იყო შესაბამისი გეოგრაფიულ-ბუნებრივი–ისტორიულ-კულტურული ტრადიციები. 1971 წლიდან იუნესკოს პროგრამით– „ადამიანი და ბიოსფერო“, მსოფლიო მნიშვნელობის ისტორიულ ძეგლებს ენიჭება „მსოფლიო მნიშვნელობის საგანძურის“ სტატუსი. იუნესკოს ფონდშია: ქ. მცხეთა, ბაგრატიისა და გელათის ტაძრები. ეს ყველაფერი ხელს შეუწყობს საქართველოში კულტურული ტურიზმის განვითარებას. აქ მატერიალური კულტურის 1 200-ზე მეტი ძეგლია, რაც გვაძლევს იმის შესაძლებლობას, რომ ტურიზმმა განვითარების მაღალ დონეს მიაღწიოს და მოიტანოს ეკონომიკური მოგება, სახელმწიფოს ვალთა იზრუნოს ამ ძეგლების მოვლა-პატრონობაზე, რადგან მათ არდაკარგონ პირვანდელი იერსახე. ეს ძეგლები სახელმწიფოს ზრუნვის საგანია.

ტურიზმის სხვა ინოვაციური სახეებიც ვითარდება საართველოში. კერძოდ: გასტრონომიული ანუ კულინარიული ტურიზმი. სრულიად ახალი სახეობაა იგი საქართველოში და მისით დაინტერესებულია უამრავი ადამიანი, რომლებიც ყველგან წავლენ თავიანთი გასტრონომიული ინტერესების დასაკმაყოფილებლად. ეს ადამიანები არიან გურმანები, ისტორიის მკვლევრები, ანთროპოლოგები და სხვადასხვა სფეროს წარმომადგენლები. ყველა ტურისტი არ არის დაინტერესებული მუზეუმებით და გამოფენებით, მაგრამ ყველა ტურისტი აგემოვნებს ქვეყნის ნაციონალურ კერძებს, რადგან აინტერესებს ამა თუ იმ ქვეყნის ეთნოკულტურა. გასტრონომიულ ტურიზმზე თანდათან იზრდება მოთხოვნა. უამრავი ტურისტის თვის ინტერესის სფერო გახდა

ადგილობრივი გასტრონომიული კულტურის შეცნობა, ადგილობრივი კერძების ავთენტური გემოს შექმნა და ადგილზე გაცნობა, კერძების მომზადებაში მონაწილეობის მიღება. ამ ყველაფრისთვის იხდიან ისინი დიდ ფულს. ტურისტი აცნობიერებს, თუ რა განსხვავება და რა საერთოა იმ ქვეყნის, თუ რეგიონის წარმომადგენლებს და მათ შორის.

უამრავი ფესტივალი იმართება საქართველოში გასტრონომიული ტურიზმის გასავითარებლად, როგორც ღვინის, ასევე კერძების, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების და ა.შ. ადგილობრივად ფესტივალებში მონაწილეობა და ტრადიციის თუ კულტურის ნაწილად ქვეყნის პროცესი, კიდევ უფრო შთაბეჭდავს ხდის ტურისტის შთაბეჭდილებებს. აგროტურიზმი - ტურიზმის ინდუსტრიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სექტორია. იგი ქმნის ტურისტულ პროდუქტს სასოფლო ადგილებში, ბუნებრივი, კულტურულ-ისტორიული და სხვა რესურსების გამოყენებით. აგროტურიზმის განვითარებასთან დაკავშირებით აჭარაში გაიმართა რამდენიმე კონფერენცია და გამოფენა. მაგალითად: ბათუმის აგრო-სასურსათო პროდუქციისა და ტექნოლოგიების საერთაშორისო გამოფენა; სოფლის ტურიზმის საერთაშორისო კონფერენცია და სხვა.

ეკოტურიზმი – ველურ ბუნებასთან ურთიერთობა, ტურიზმის ისეთი სახეობაა, რომელიც ხელს უწყობს ბუნების მოვლას იგი არის შერბილების მექანიზმი, დაცული ტერიტორიებისა და რეგიონების მოსახლეობისთვის ეკონომიკური შემოსავლების ზრდის საშუალება. ეკოტურიზმი ქვეყანაში მდგრადი ტურიზმის განვითარებას უწყობს ხელს. ის გულისხმობს ვიზიტორებისა და ტურისტების მიერ ბუნებრივი ლანდშაფტების დათვალიერებას, საერთაშორისო ტურიზმის დაახლოებით 15-20% ეკოტურიზმს განეკუთვნება. ეკოტურიზმისა და ბუნებრივი მრავალფეროვნების დაცვა უნდა იყოს ქვეყნის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საქმიანობა. ეკოტურიზმის ყველაზე მთავარი ქვაკუთხედი: განვითარების მდგრადობა, ეკონომიკური სარგებლიანობა ადგილობრივი მოსახლეობისთვის, ადგილობრივი კულტურის ინტეგრაცია, საგანმანათლებლო კომპონენტი. საქართველოში ეკოტურისტებს შესაძლებლობა აქვთ დატკბნენ არა მხოლოდ ულამაზესი ბუნებითა და ლანდშაფტებით, არამედ 35 ათასი ისტორიული ძეგლით, რომელთაგან 5 ათასს სახელმწიფო იცავს. 1994 წლიდან ოთხი მათგანი იუნესკოს მსოფლიო მნიშვნელობის ძეგლთა დაცვის სიაში შევიდა: 1. საქართველოს უძველესი დედაქალაქი მცხეთა, როგორც ქალაქი – მუზეუმი, 2. გელათის სამონასტრო კომპლექსი (XI ს.), 3. ბაგრატიის ტაძარი ქუთაისში (XI ს.) და 4. უშგულის არქიტექტორული ანსამბლი.

აჭარა ეკოტურიზმით დაინტერესებულ ტურისტებს უამრავ საინტერესო დესტინაციას სთავაზობს, როგორცაა ულამაზესი ბუნება, ჩანჩქერები, მთები, ლაშქრობები, თევზაობა, ნადირობა და ა.შ. სათამაშო ტურიზმი - დიდი პოპულარობით სარგებლობს საქართველოს ქალაქებში, მათ შორის, ბათუმში კაზინოების ფართო არჩევანი. საქართველოს კანონმდებლობით სათამაშო ბიზნესის წარმოება აკრძალული არ არის. ტურიზმის ამ სახეობის განვითარებისთვის მნიშვნელოვანი იყო ბათუმში გამართული „კაზინოს ინვესტიორთა“ კონფერენცია, რომელშიც მონაწილეობდა 120 სხვადასხვა სფეროს (ტურიზმის, სათამაშო ბიზნესის და სხვ.) წარმომადგენელი მსოფლიოს 25 ქვეყნიდან. საქართველოში ამ ბიზნესისთვის ბევრი ხუთვარსკვლავიანი სასტუმროა და კიდევ შენდება. საქართველოში ასევე მნიშვნელოვანია საქმიანი ტურიზმი, რომელიც გულისხმობს სხვადასხვა სახის გამოფენებისა და კონფერენციების ჩატარებას. მისი გეოპოლიტიკური მდებარეობა, სატრანზიტო ფუნქცია ევროპასა და აზიას შორის, უნიკალური მანსია ქვეყანაში MICE ინდუსტრიის - საერთაშორისო სიმპოზიუმების, კონგრესების, კონფერენციების და საქმიანი შეხვედრების განვითარებისათვის. მდიდარი ისტორიული და კულტურული მემკვიდრეობა, უნიკალური კლიმატი, ულამაზესი ბუნება, საშუალებას იძლევა საქმიანი მოგზაურობებისას ბიზნესისა და დასვენების შერწყმისათვის. საქართველოში MICE ტურიზმის განვითარების წარმატებული მაგალითებია: Buying Business Travel Awards 2016 - საქართველო საუკეთესო საქმიანი ტურიზმის (MICE) დანიშნულების ადგილად დასახელდა. Caucasus Tourism

Fair - საერთაშორისო ტურისტული გამოფენა და ტურისტული ფასდაკლებების ფესტივალი საერთაშორისო ბიზნეს ფორუმი (IBF Batumi) 2017 წელს ტურიზმის ეროვნულმა ადმინისტრაციამ ესპანეთში (ბარსელონა), საქმიანი ტურიზმის გამოფენა IBTMWorld-ში მიიღო მონაწილეობა. IBTM World ერთ-ერთი უმსხვილესი საქმიანი ტურიზმის გამოფენაა, რომელიც ბარსელონაში ყოველწლიურად იმართება. ტურიზმის ეროვნულმა ადმინისტრაციამ 2017 წელს არაბთა გაერთიანებულ საამიროებში, საერთაშორისო გამოფენაში IBTM Arabia მიიღო მონაწილეობა. მრავალრიცხოვანი საერთაშორისო და მაღალი დონის დონისძიებებით ჩვენმა ქვეყანამ ტურიზმის მსოფლიო ბაზარზე მნიშვნელოვანი ადგილი მოიპოვა. აქ ოპერირებენ ისეთი მაღალი დონის გამოფენებს, შეხვედრებს, კონფერენციებს, როგორცაა: ტურიზმისა და სასტუმრო აღჭურვილობის საერთაშორისო გამოფენა; ტექნოლოგიების საერთაშორისო გამოფენა; აგრო-სასურსათო პროდუქციის და საერთაშორისო სამშენებლო და დიზაინის გამოფენა; სოფლის ტურიზმის საერთაშორისო კონფერენცია და სხვა.

საქართველოში ასევე დიდი პოტენციალი აქვს სამთო-სათხილამურო ტურიზმს. ცნობილია რამდენიმე სამთო-სათხილამურო კურორტი: ბაკურიანი და გუდაური. მაღალმთიანი აჭარაც სამთო-სათხილამურო სპორტის მოყვარულებს სთავაზობს დიდ არჩევანს. ასეთი უცნაური ქვეყანაა საქართველო. მსოფლიოში ცნობილი ყველა ტიპის სამკურნალო დესტინაციები აქვს: ზღვისპირეთისა და ზღვის კლიმატი, 2400-მდე სამკურნალო ტალახები, მინერალური წყაროები, სამკურნალო მღვიმეები და სხვა. საქართველოში ბოლო დროს ვითარდება ტურიზმის ინოვაციური სახეობა რაფტინგი- იგივე ჯომარდობა, მდინარეზე სპეციალური ტივით დაშვება. ველური ადგილები იდეალურად უნდა ერწყმოდეს გარემოს და უზრუნველყოფილი იყოს შესაბამისი ინფრასტრუქტურით. ეთნიკური და ნოსტალგიური ტურიზმი - სათაურიდან გასაგებია მოგზაურობის მოტივაცია. ასევე დიდი პოტენციალი გააჩნია ტურიზმის ამ სახეობას. ტურისტები მიდიან ასეთ მოგზაურობაში, სარგებლობენ ტრადიციული ტურისტული ლოკაციებით და მომსახურებით, ხშირ შემთხვევაში საჭირო ხდება სპეციალური გიდების სამსახურების შექმნა, ასევე ახალი მარშრუტების დამუშავება. გარეული ნადირისა და ფრინველის მოპოვება ადამიანის საწარმოო მოღვაწეობის ერთ-ერთი უძველესი დარგია და დღეს ტურისტთა გარკვეული ნაწილისთვის ძალიან მიმზიდველია. იგი შეხამებული იყო მეთევზეობასთან, მიწათმოქმედებასთან, მეცხოველეობასთან და სხვა დარგებთან.

საქართველოში კიდევ ერთი საინტერესო და მიმზიდველი, სამთოტურიზმია - ქვეითი ტურიზმის ერთ-ერთი სახე. მთები ბევრად უფრო რთულ მარშუტს სთავაზობს ტურისტს. დეტალური რუკა საჭირო მთაში მოგზაურობისას. აუცილებელია ყურადღება მიექცეს ტურისტის ფიზიკურ მომზადებას და შესაბამისი ტანსაცმლის შერჩევას, და მთაში გადაადგილების წეს- ჩვევების გათვალისწინებას. მწვერვალებზე და მთის კალთებზე ასვლისას ტურისტს უნდა ჰქონდეს ინფორმაცია სამაშველო სამსახურების ან მოხალისე მაშველების შესახებ. სასურველია არსებობდეს მწვერვალების ფოტოები და მარშრუტების დამახასიათებელი ხედები შესაბამისი განმარტებებით. მნიშვნელოვანია, რომ სამაშველო შეტყობინებების გადაცემის მექანიზმი (მობილური კავშირი, რადიოკავშირი.) ევაკუაციის საშუალებების გამოყენება და დაზღვევა უნდა არსებობდეს ბილიკზე მოძრაობისას. უკანასკნელ პერიოდში პოპულარობით სარგებლობს ველოტურები-საველოსიპედო მარშრუტებით. ტურისტულ რუკაზე ველო მარშრუტები დატანილია თავისი აღნიშვნებით და დეტალური ინფორმაციით (მაგ., მარშრუტის საფარის ხარისხი, დახრილობა, აღმართისა თუ დაღმართის სიგრძე და ა. შ). ტურისტული ღირსშესანიშნაობების, ტურისტული რესურსების და კვების ობიექტების ჩათვლით. მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, ველოსიპედების სერვისის პუნქტის აღნიშვნაც. სამთო ველოსიპედისათვის უმთავრესი მოთხოვნაა მისი უსაფრთხოება და გამართული მდგომარეობა. ყოველი გაქირავების წინ ველოსიპედი გულდასმით უნდა შემოწმდეს.

კიდევ ერთი პოპულარული სახეობაა საცხენოსნო ტურიზმი. სოფლის გარემოში აქტიური დასვენებისას მასპინძელი ტურისტს სთავაზობს ცხენზე ჯდომას, ცხენით გასეირნებას ან ტურისტული საცხენოსნო მარშრუტების გავლას. ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე ტურიზმის სწრაფ განვითარებასა და უცხოელ ტურისტთა მასიურ მოზიდვას ხელს უწყობს ჩვენი უნიკალური ფლორა, ადვილად მისაწვდომ სივრცეზე მდებარე სუბტროპიკული და ალპური ზონები, ანკარა მდინარეები, წლის ერთსა და იმავე დროს მწვანე და თოვლიანი მთები. „საქართველოს ყველა პირობა აქვს იმისა, რომ იყოს მსოფლიოში გამორჩეული ტურისტული ქვეყანა, რომელსაც შეუძლია დააკმაყოფილოს ყველა სახის ტურისტული მოთხოვნილება. ამ პირობათაგან გამოსარჩევია ის, რომ საქართველო არის უძველესი ქვეყანა, აქვს თვალწარმატებელი ბუნება, მრავალფეროვანი ლანდშაფტით, მუდმივი თოვლითა და მყინვარებით დაფარული კავკასიონის ქედი, ზღვისპირეთის სუბტროპიკული ზონა, წყალუხვი მდინარეები და ჩანჩქერები, კურორტები, მინერალური წყაროები, უამრავი ისტორიის, კულტურისა და ბუნების უნიკალური ძეგლი“[8]

ამრიგად, უნდა გააქტიურდეს მუშაობა საერთაშორისო ტურიზმის მოთხოვნების შესაბამისად, რომ ჩვენი ქვეყნის ცალკეული რეგიონები მოვიდეს შესაბამისობაში, ის ხომ თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობითა და არსებული ბუნებრივი, ისტორიული თუ კულტურული რესურსებით ტურიზმის განვითარებისათვის საუკეთესო რესურსის მქონეა. „ევრაზიის ხიდისა“ და „აბრეშუმის დიდი გზის“ სივრცე ტურიზმის განვითარების ბრწყინვალე პერსპექტივას სახავს. საქართველოში არსებული ტურიზმის ინოვაციური პოტენციალის მონაცემთა შეფასების სტატისტიკა, ძველ მონაცემთა ბაზებზეა დაყრდნობილი. აგრეთვე არ არსებობს რეალურად ქვეყანაში ტურიზმის პოტენციალის რაოდენობრივი თუ ხარისხობრივი მაჩვენებლების ზუსტი მონაცემები, რის გამოც ვერ ვახერხებთ სხვადასხვა ტიპის ინოვაციების გაანალიზება– შეფასებას, თუმცა უცხოელი ექსპერტების აზრით, საქართველოს მხოლოდ მოზიდვა კი არა პოტენციალის გაზრდის დიდი შესაძლებლობა გააჩნია. ამისათვის საჭიროა: 1. ქვეყანაში სამეცნიერო კვლევა– განვითარების სამუშაოების განხორციელება, შესაბამის მონაცემთა ახალი ბაზის შექმნა და მათი ოპტიმალური გამოყენება, რადგან შევძლოთ ინოვაციური პოტენციალის ზრდა, რომ კერძო და საჯარო სექტორმა ურთიერთთანამშრომლობით შეძლონ ინოვაციური ტურისტული პოტენციალის სრულყოფილად ათვისება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბერიძე თ., ტურისტული საქმიანობის სახელმწიფო მარეგულირებელი მექანიზმებისა და რეგიონული ტურიზმის განვითარების სრულყოფის საკითხები, დისერტაცია, ბათუმი, 2016
2. დავითაშვილი ეკ., ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში, თბილისი, 2010
3. მარგველაშვილი მაია, ტურიზმის ეკონომიკა, თბილისი, 2012 60
4. რაჯებაშვილი გ., ტურიზმის განვითარება საქართველოში, თბილისი, 2012
5. საქართველოს მთავრობის დადგენილება # 279, 2015 წლის 23 ივნისი, მუხლი 2, ქ. თბილისი
6. საქართველოს ტურიზმის სტატისტიკური მიმოხილვა, 2023
7. საქართველოს ტურიზმის სტრატეგია 2025 (2015). საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია, საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, თბილისი
8. მამულაძე ვ., 2008 :151